

ШАРЛЬ БАЛЛІ

СИНТАКСИС ЕКСПЛІЦИТНОЇ МОДАЛЬНОСТІ

Стаття «Синтаксис експліцитної модальності» («Syntaxe de la modalité explicite») (1942) посідає помітне місце в науковому спадку видатного швейцарського лінгвіста Шарля Баллі (1865–1947). Вона розвиває погляди вченого на структуру речення й категорію модальності, викладені ним у праці «Загальна і французька лінгвістика» («Linguistique générale et linguistique française») (1932). Теоретична насиченість і широчінь сформульованих завдань зумовлює актуальність цієї порівняно невеликої праці й сьогодні, про що, зокрема, свідчить і частотність звернення до неї. Особливо значна її роль — про що йдеться в публікації «Стаття Шарля Баллі “Syntaxe de la modalité explicite” (“Синтаксис експліцитної модальності”) і сучасна лінгвістика», вміщеній у цьому ж номері журналу, — для вивчення категорії модальності.

Для перекладу статті використано видання: Bally Ch. Syntaxe de la modalité explicite. *Cahiers Ferdinand de Saussure*. Genève. 1942. N 2. P. 3–13. У перекладі збережено всі особливості оригіналу, зокрема й покликання Шарля Баллі на матеріали своєї статті, до них лише додано інформацію про відповідні сторінки в журналі «Мовознавство».

В. Брицин

Ця праця є простою навчальною програмою, яку я не можу представити тут широко. Вона побудована суто статично й обмежена сучасною французькою мовою, але викладені в ній основні положення можуть бути поширені й на інші європейські мови, регульовані тими самими синтаксичними правилами; надалі ж, через дослідження давніших індоєвропейських мов, таких як грецька, латина й санскрит, можна було б дійти до походження експліцитної модальності, яка пояснюється через паратаксис¹.

* * *

Модальність — це мовна форма інтелектуального або емоційного судження чи виявлення волі, якими суб'єкт мислення повідомляє про щось сприйняте чи про уявлення свого розуму. Так, вигляд дощу або думка про дощ можуть викликати у свідомості фермера віру, побоювання чи бажання: *Je crois qu'il pleut* 'Я вірю, що йде дощ'; *Je crains qu'il ne pleuve* 'Я боюся, що піде дощ'; *Je souhaite qu'il pleuve* 'Я бажаю, щоб пішов дощ'. Частина висловлювання, яка виражає судження чи волю (тут: *je crois* 'я вірю', *je crains* 'я боюся', *je souhaite* 'я бажаю'), називається *модусом*; об'єкт модусу (тут — ідея дощу) міститься в *диктумі*.

Модальність ми називаємо експліцитною, якщо (як у наведених прикладах) суб'єкт висловлювання є водночас суб'єктом речення, а дієслово, яке означає 'вважати' чи 'хотіти' (*модальне дієслово*), відрізняється від дієслова, що виражає ідею, на яку спирається модус (*диктального дієслова*). І навпаки, модальність імпліцитна, якщо суб'єкт висловлювання (як правило, мовець) не з'являється в реченні, а модальність передається через синтаксис диктуму (зазвичай способом диктального дієслова: *Il pleuvra* 'Піде дощ'; *S'il allait pleuvoir!* 'Пішов би дощ!'; *Qu'il pleuve!* 'Нехай буде дощ!'). Між цими двома крайніми формами

¹ Про модальність узагалі й про експліцитну модальність зокрема див.: Bally Ch. *Linguistique générale et linguistique française* (далі позначено скороченням *L.*). С. 31 і наступні [Ш. Баллі покликається на перше видання цієї праці: Bally Ch. *Linguistique générale et linguistique française*. Paris : Ernest Leroux. 1932 p. — Прим. перекл.].

модальності є місце для низки проміжних форм, лише найважливіші з яких стануть предметом нашої уваги у цьому вимушено схематичному повідомленні.

* * *

Тут не йдеться про те, щоб дати навіть короткий огляд семантичних відтінків модальності, ще менше — щоб обговорювати незліченні перифрастичні, ідіоматичні й інші форми, вирази й звороти, які відповідають модальним дієсловам (докладніше див.: Brunot, *La pensée et la langue*, с. 507 і наступні). Варто було б принаймні виділити основні положення, якими треба керуватися в класифікації модальних дієслів, — але й це також неможливо. Нагадаємо лише, що серед модальних дієслів треба вирізнити: а) заперечувальні модальні дієслова: *nier* ‘заперечувати’, *ignorer* ‘не знати’, *refuser* ‘відмовлятися, не погоджуватися’, *dédaigner de* ‘нехтувати’ тощо; б) каузативні дієслова: *convaincre* (= *amener à juger*) ‘переконувати (= підводити до думки)’, *conseiller* (= *inciter à vouloir*) ‘радити (= спонукати до бажання тощо)’; в) дієслова мовлення: *affirmer* (= *dire qu’on juge*) ‘стверджувати (= говорити про переконання)’, *se plaindre* (= *dire qu’on est mécontent*) ‘скаржитися (= говорити, що незадоволені)’, *ordonner* (= *dire qu’on veut*) ‘наказувати (= говорити, чого бажаємо, вимагаємо)’. Деякі логічні відмінності можуть допомогти в сортуванні. Так, у категорії бажання можна розрізнити: хотіти того, чого не хоче інший (*forcer* ‘змушувати’, *contraindre* ‘примувати’), не хотіти того, чого хоче інший (*défendre* ‘забороняти’, *refuser* ‘відмовляти’), хотіти того, чого інший також хоче (*permettre* ‘дозволяти’, *consentir* ‘погоджуватися’). Але найделікатніше завдання класифікації полягає в тому, щоб підвести під ці три основні градації, зазначені вище, незліченні вирази, які, на перший погляд, від них надто далекі, але насправді приєднуються до них завдяки грі семантичних і граматичних асоціацій: так, *oser* ‘насмільоватися’ через проміжні ланки *ne pas hésiter* ‘не вагатися’, а також через *être bien décidé* ‘наважуватися’ приєднується до ідеї виявлення волі; *éviter* ‘уникати’ — це *s’abstenir* ‘утримуватися’, і, власне, *ne pas vouloir* ‘не хотіти’; *il s’agit* (de se décider) ‘треба (наважитися)’ = *il importe, il faut, je veux* (qu’on se décide) ‘важливо, треба, я хочу (щоб вирішилося)’. Крім того, потрібно остерігатися омонімії: так, у виразі *Je crains d’avancer* ‘Я боюся просуватися вперед’ йдеться про недостатню рішучість, а у *Je crains de vous avoir blessé* ‘Я боюся, що завдав вам болю’ — про побоювання. Порівняймо ще два речення: *Je comprends* (= *je vois, constate*) *que vous êtes fâché* ‘Я розумію (= я бачу, констатую), що ви незадоволені’ та *Je comprends* (= *j’approuve*) *que vous soyez fâché* ‘Я розумію (= погоджуюсь), що ви маєте бути незадоволені’; так само *oublier* ‘забувати’ є модальним дієсловом у реченні *J’ai oublié qu’il faut payer* ‘Я забув, що треба платити’, і не є таким у *J’ai oublié (négligé) de payer* ‘Я (й) забув (знехтував) платити’ (див. с. 12. [Мовознавство : 72]).

* * *

З погляду граматики модальне дієслово — це перехідне дієслово (тобто зв’язка керування), об’єктом додатком якого є диктум; диктум має форму підрядного речення, яке через транспозицію виступає в ролі актуалізованого субстантива (L., с. 56 і наст.) — прямого додатка модального дієслова, і пов’язаний з цим дієсловом за допомогою транспозитора — частки *que*, яка не має жодного лексичного значення; порівняймо *Je regrette que vous partiez* ‘Я шкодую, що ви від’їжджаєте’ і *Je regrette votre départ* ‘Я шкодую про ваш від’їзд’². Після дея-

² Якщо вийти за межі французької мови, то можна побачити, що це правило поширюється й на інші європейські мови, які керуються основними спільними синтаксичними законами, звичайно, з деякими варіаціями. Так, західні мови мають одну частку для модальних дієслів трьох категорій (наприклад, *chê* в італійській, *dass* у німецькій, *hogy* в угорській тощо), тоді як східні мови мають їх дві, одну для передачі інтелектуальних і афективних су-

ких нечисленних дієслів це модальне *que* замінюється на *à ce que* (наприклад, *s'attendre à ce que* (= *présumer*) 'сподіватися на те, що' (= припускати). Випадок з *de ce que* (*s'étonner de ce que* 'дивуватися з того, що' тощо) є іншим (див. далі с. 6. [Мовознавство : 68]). Що ж до лексикалізованого сполучника *que*, який виражає часове чи логічне поняття, то він не має відношення до модальності (наприклад: *Il entra que* (= *alors que*) *j'étais encore couché* 'Він увійшов, тоді (= коли) я ще був у ліжку'; *Attendez que* (= *jusqu'à ce que*) *la pluie ait cessé* 'Почекайте, доки (= до тих пір, поки) дощ ущухне'; *Viens que* (= *pour que*) *je t'embrasse* 'Підійди, щоб (= для того, щоб) я тебе обняв'. Діє також протилежне цьому правило: будь-яке дієслово, за яким іде *que* (порожня частка!), є модальною зв'язкою, незалежно від того, чи це дієслово і ця частка прямо представлені в реченні (наприклад: *Je crois que je suis innocent* 'Я вірю, що я невинуватий'), чи вони виводяться з аналізу інших синтаксичних зворотів шляхом функціональних заміни (наприклад: *Je crois être innocent, je me crois innocent, je me considère comme innocent, je me tiens pour innocent, je crois à mon innocence* 'Я вірю, що я невинуватий, я вважаю себе невинуватим, я розглядаю (розцінюю) себе як невинуватого, я себе маю за невинуватого, я вірю в свою невинуватість').

* * *

Вивчення функціональних заміни є одним з основних завдань синтаксису; для жодної мови вони поки що систематично не встановлені, і вони ще мають стати об'єктом ретельних методичних досліджень. Що ж до модальності, то ми можемо дати про неї лише приблизне уявлення, використовуючи деякі попередні розвідки. Отже, ми будемо розрізняти А) заміни, які стосуються модусу, і Б) заміни, що торкаються диктуму.

А) Про модус важливо пам'ятати, що кожне модальне дієслово є перехідним; оскільки за ним зазвичай іде *que* (порожня частка), з цього випливає, що ця частка чинить зворотний вплив на дієслово чи дієслівний зворот, який стоїть перед нею, й вимагає його транзитивності, навіть коли сама форма, здається, цьому заважає, як, наприклад, у виразах *être certain que, avoir la conviction que* 'бути певним, що; мати переконання, що' тощо. І тут делікатне запитання викликають дієслова, що передають почуття. Як розцінювати такі звороти, як *Je souffre de ce que je suis méconnu* 'Я страждаю від того, що я невизнаний'? Просто так само як і *Je souffre des dents* 'Я страждаю зубами': додаток тут позначає причину процесу, і перед нами дієслово у своєму прямому значенні (дієслово диктальне!). А що думати про співіснування *Je m'étonne de ce qu'on ne me répond pas* 'Я дивуюся з того, що мені не відповідають' і *Je m'étonne qu'on ne me réponde pas* 'Я дивуюся, що мені не відповідають'? Різниця полягає в тому, що в першому випадку йдеться про почуття, пояснене його причиною, а в другому — про афективне (або оцінне) судження щодо певного процесу: *s'étonner que* означає 'знаходити дивним, розцінювати як дивне, що'; отже, лише перетворюючись на дієслово оцінного судження, дієслово почуття стає модальною зв'язкою. Таким чином, ці два випадки мають зовсім різний синтаксис, і якщо їх розглядають іноді як еквівалентні, то це почасти тому, що їхні форми збігаються, коли підрядне речення транспонується в інфінітивне (див. пункт Б): так, *Je m'étonne de ne pas recevoir de réponse* 'Я дивуюся не одержати відповіді' утворюють і *s'étonner que* 'дивуватися, що', і *de ce que* 'з того, що'.

Модальні дієслова допускають численні функціональні еквіваленти; відзначимо, зокрема, взаємозаміну активної форми дієслова і безособової пасивної, яка частково модифікує суб'єктивний характер модальності: пор. *Je défends (on*

джен, другу — для вираження волі, наприклад румунські *că : să*, грецькі *ποῦ (πῶς) : νά*, російські *что : чтоб(ы)*; в румунській *nu trebuie să uităm că* 'Не треба, щоб ми забували, що...'; у грецькій *βλέπω ποῦ(πῶς)* 'я бачу, що') : *θέλω νά* 'я хочу, щоб...'; у російській *думаю, что* 'я думаю, що...' : *хочу, чтоб(ы)* 'я хочу, щоб...'

défend) de fumer ‘Я забороняю (забороняють) курити’ та Il est défendu de fumer ‘Курити заборонено’. Так само й пасивна форма може замінити свій дієприкметник на близький за значенням прикметник, і тоді ми маємо такі відповідності, як: On prouve, il est prouvé, avéré que : il est vrai, il est exact que ‘Доводять, доведено, підтверджено, що : істинно; точно, що’; On permet, il est permis : il est légitime que ‘Дозволяють, дозволено : правомірно, що’, де судження є повністю об’єктивованим. Безособова пасивна форма може поступатися місцем власне безособовим виразам: пор. on présume, il est présumé : il semble que ‘припускають, припускається : здається, що’, які представляють судження теж у безособовій формі.

Б) Серед взаємозамін, які стосуються диктуму, двома найважливішими випадками є: а) непряме запитання і б) інфінітив.

а) Запитання містить у собі предмет судження, який потребує підтвердження від когось або від самого себе. Le train est-il arrivé? ‘Поїзд прибув?’ означає Je vous demande ou je me demande, je ne sais, j’ignore si le train est arrivé ‘Я вас питаю чи я себе питаю, я не знаю, я не відаю, чи поїзд прибув’. Отже, ми констатуємо, що між Je ne sais si le train est arrivé ‘Я не знаю, чи поїзд прибув’ і Je sais que le train est arrivé ‘Я знаю, що поїзд прибув’ існує очевидна функціональна відповідність; питальне si і que зі статичного погляду є суплетивними формами, співвідносними між собою. Заміна на que не є такою ж безумовною, але, на мою думку, вона теж можлива у часткових запитаннях; тут також саме відповідь слугує приводом, щоб поставити питання: Vous ne savez-pas quand le train arrivera? Mais moi, je sais qu’il arrivera à cinq heures ‘Ви не знаєте, коли поїзд прибуде? Бо я знаю, що він прибуде о п’ятій годині’. Зауважимо водночас, що такі відповідності як Je ne sais si vous êtes honnête, d’où vous venez, ce qui vous amène ici, ce que vous voulez de moi ‘Я не знаю, чи ви є чесним; звідки ви; що вас привело сюди; чого ви хочете від мене’ доводять, що статично ce qui, ce que, ce dont та ін. є суто питальними словами.

б) Взаємозаміна que й інфінітива (J’affirme que je suis innocent : j’affirme être innocent ‘Я стверджую, що я невинуватий : букв. я стверджую бути невинуватим’; je regrette que vous soyez souffrant : je regrette de vous déranger ‘я шкодую, що ви погано почуваетесь : мені шкода потурбувати вас’; je veux que tu partes : je veux partir ‘я хочу, щоб ти пішов : я хочу піти’ тощо) надто відома, щоб на цьому детально зупинятися. Такий інфінітив зв’язаний з модальним дієсловом без допомоги прийменника або прийменником, так само порожнім, як і частка que (regretter de ‘шкодувати’, hésiter à ‘вагатися, не наважуватися’ тощо). Звідси випливає, що присутність лексикалізованого прийменника виключає будь-яке модальне відношення; порівняймо Je me décide à partir ‘Я наважуюся піти’ і Je me délasse à entendre la musique (= en entendant la m., par l’audition de la m.) ‘букв. Я відпочиваю слухати музику (= слухаючи м., через слухання м.)’. Не забуваймо також про те, що лексикалізований прийменник може бути імпліцитним: Descendez recevoir (= pour recevoir) nos invités ‘Спустіться зустріти (= щоб зустріти) наших гостей’. Тепер ще одне просте, але дуже важливе зауваження: деякі модальні дієслова можуть уживатися тільки з інфінітивом; але достатньо їх замінити синонімами чи антонімами (у широкому сенсі), щоб виявився їхній модальний характер; так, говорять Je vous somme de partir ‘букв. Я від вас вимагаю піти’, а sommer que є неможливим; але це дієслово є синонімом дієслова ordonner ‘наказувати’, і ми маємо: Je vous ordonne de partir, j’ordonne, que vous partiez ‘Я вам наказую піти, я наказую, щоб ви пішли’; те саме й у випадку з hésiter à répondre = ne pas oser ‘вагатися відповідати = не наважуватися’; ці два дієслова відхиляють конструкцію з que; але ми бачили (с. 4. [Мовознавство : 67]), що oser — це être décidé ‘наважуватися’, і, по суті, vouloir ‘хотіти’ (незважаючи на перешкоди, загрози тощо).

Оскільки інфінітив є нічим іншим, як дієсловом, функціонально транспонованим у субстантив, то він, що цілком природно, взаємозамінний з власне

віддієслівними іменниками: *пор. J'ordonne qu'on châtie les coupables, de châtier les c., le châtiment des c.* 'Я наказую, щоб покарали винних, покарати в., *покарання в.*'. Відповідність тут очевидна; але ми можемо запитати себе у зв'язку з цим, чи може модальне дієслово мати прямим додатком «конкретну» назву, тобто іменник, що позначає істоту чи річ. Тоді йшлося б про крайній випадок, коли диктальне дієслово було б повністю імпліцитним. І справді, хіба *croire aux démons* 'вірити в демонів' не те саме, що *croire que les démons existent* 'вірити, що демони існують'? *Je veux du thé* 'Я хочу чаю' насправді означає *Je veux avoir, je veux qu'on me donne du thé* 'Я хочу мати, я хочу, щоб мені дали чаю'. Якщо така інтерпретація правильна, то звідси випливає й протилежний висновок: коли відновлення диктального дієслова неможливе — головне дієслово не може бути модальним. У реченнях, таких як *Pense à ta mère* 'Подумай про свою матір', *Sais-tu ta leçon ?* 'Ти знаєш свій урок?', *Dis ta fable!* 'Читай свою байку!', дієслова *penser* 'думати', *savoir* 'знати' і *dire* 'говорити' не виражають жодного значення модальності.

* * *

Тут розглянемо також напівдопоміжні дієслова (*devoir* 'бути зобов'язаним, мусити', *pouvoir* 'могти' [німецьки *dürfen* та *mögen*], *sembler* 'здаватися', *passer pour* 'уважатися' та ін.), оскільки їхнім додатком виступає інфінітив (*Je dois partir* 'Я повинен піти', *Vous pouvez sortir* 'Ви можете вийти', *Paul passe pour être honnête* 'букв. Поль вважається бути чесним'); але цей випадок суттєво відрізняється від попередніх. Ці допоміжні дієслова взаємозамінні з синонімічними їм модальними дієсловами, вжитими в пасивній формі: *On veut que je parte, on m'oblige à partir, je suis obligé de partir, je dois partir* 'Хочуть, щоб я пішов; мене зобов'язують піти; я зобов'язаний піти; я повинен піти'; *On permet que vous sortiez, on vous autorise à sortir, vous êtes autorisé, vous pouvez sortir* 'Дозволяють, щоб ви вийшли; вам дозволяють вийти; вам дозволено, ви можете вийти'; *On estime que Paul est honnête, Paul est estimé être honnête, est censé être honnête, passe pour être honnête* 'Уважають, що Поль чесний; Поль вважається чесним, славиться чесним, має славу чесного (букв. 'бути чесним')'. Така заміна має помітні наслідки: модальність, залишаючись експліцитною, стає інкорпорованою в диктум, і ця інкорпорація показує нам шлях, який дозволяє пов'язати (статично!) модальність експліцитну з модальністю імпліцитною. І справді, від напівдопоміжних дієслів окреслюється легкий перехід до таких виразів, як *Il aura manqué son train* (= il est probable, je présume qu'il l'a manqué) 'Він, очевидно, запізнився на поїзд (= ймовірно, я припускаю, що він на нього запізнився)', де модальність представлено через *le future antérieure* [передмайбутній час. — Л. А., В. Б.]. Отже, ми розуміємо, зрештою, що модальність може бути вираженою (і це найчастіше!) способом диктального дієслова: *Nous serons heureux* (= *Je crois à notre bonheur futur*) 'Ми будемо щасливі (= Я вірю в наше майбутнє щастя)'; *Nous serions heureux* (= *Je pose en imagination l'éventualité de notre bonheur*) 'Ми були б щасливі (= Я уявляю можливість нашого щастя)'; *Soyons heureux, Qu'il soit heureux*³ (= *Je souhaite*

³ *Qu'il soit* — це 3-тя особа однини імператива, так само як *soyons* є 1-ю особою множини цього ж способу (див. Л., с. 149 і 194). Сучасна французька мова не має кон'юнктива в незалежному реченні чи в головному реченні складного речення. Якщо кон'юнктив і зберігає певну життєздатність в означальних реченнях (пор. *Je cherche un professeur qui sache enseigner* 'Я шукаю вчителя, який умів би вчити', *Paul est le seul élève qui ait résolu ce problème* 'Поль є єдиним учнем, який розв'язав би цю задачу'), то скрізь поза ними і, зокрема, в диктумі речення з експліцитною модальністю він усього лиш засіб транспозиції і в багатьох випадках простий допоміжний граматичний елемент, успадкований від початкового паратаксисту (порівняймо *Je veux qu'il vienne* 'Я хочу, щоб він прийшов' і *Qu'il vienne!* *Je le veux* 'Хай він прийде! Я цього хочу!'). Ось чому ми про нього не говорили в нашому повідомленні. Лише умовний спосіб зберігає своє повне модальне значення в підрядному реченні; доказом цього є те, що він уникає часових транспозицій, яких модальне дієслово вимагає від дієслів в індикативі й

notre bonheur, son bonheur) 'Будьмо щасливі, Хай він буде щасливий (= Я бажаю нашого щастя, його щастя)'. І, нарешті, емоційне мовлення могло б задовольнитися вираженням модальності через інтонацію, яка супроводжує одночленні речення; тільки інтонація вказує, наприклад, на те, що речення *Mon chapeau!* 'Моя шапка!' означає *Je constate que mon chapeau est là* 'Я констатую, що моя шапка там', або *Je suis surpris qu'il ne soit pas là* 'Я здивований, що вона не є там', чи *Je veux qu'on me l'apporte* 'Я хочу, щоб мені її принесли' тощо. Це повне злиття мову й диктуму лежить в основі будь-якої імпліцитної модальності, так само як і протилежний засіб, паратак西斯, є основою кожної експліцитної модальності.

Отже, ми бачимо, що модальність виявляє себе неоднорідними формальними засобами: це вираження окремо від диктуму, інкорпорація в диктум⁴, спосіб диктального дієслова, інтонація⁵. Але модальність ніколи не залишає речення, вона — його душа; без модальності висловлювання відповідало б лише віртуальним уявленням розуму, не пов'язаним з реальністю. Саме модальність, за участю інтонації, відрізняє речення від усіх інших синтагм, а модальні форми, які ми зустрічаємо в підрядних реченнях, пояснюються транспозицією речення у член речення.

* * *

Ми вже говорили про те, що дієслово, яке керує інфінітивом, є модальним лише тоді, коли цей інфінітив може замінюватися підрядним реченням, уведеним за допомогою *que*; і звідси випливає протилежний висновок — дієслово не може бути модальним, якщо така заміна неможлива ні безпосередньо, ні шляхом синонімічних відповідностей. Такі дієслова становлять досить добре окреслену групу, а різні їхні значення аж ніяк не гетерогенні; об'єднує їх те, що вони передають *аспектуальні* нюанси процесів, позначених залежними від них інфінітивами. До цих аспектуальних значень часто додається ідея більшої чи

кон'юнктиві. Порівняймо, з одного боку, — 1) *Mon ami m'écrit qu'il viendra*, *m'a écrit qu'il viendrait* 'Мій друг мені пише, що він *прийде*; мені написав, що він *прийде*' (транспонований майбутній час дійсного способу), 2) *Je veux qu'il vienne*, *je voulais qu'il vint* 'Я хочу, щоб він *прийшов*, я хотів, щоб він *прийшов*', а з другого боку — 3) *Mon ami m'écrit, m'écrivait hier, m'a écrit, m'écrira de nouveau qu'il viendrait s'il faisait beau temps* 'Мій друг мені пише, мені писав учора, мені написав, напише мені знову, що він *прийшов би*, якби була хороша погода'. Само собою зрозуміло, що дієслівна форма *viendrait* з групи 1) є просто омонімом до дієслівної форми *viendrait* з групи 3), хоч історично обидві форми походять від одного прототипу.

⁴ Додамо до випадків інкорпорації, згаданих вище, приклад з прислівниками і прислівниковими зворотами, такими як *certainement* 'безумовно, звичайно', *certes* 'безперечно', *sans doute* 'ймовірно, напевно', *peut-être* 'можливо', *malheureusement* 'на жаль', *naturellement* 'природно' тощо. Такі випадки інкорпорації мають місце в сурядних реченнях або сегментованих реченнях зі вставним реченням в результаті конденсації і супресії пауз (див. *L.*, с. 87); пор. *Paul est un honnête homme. Certes!*, *Il est — Certes!* — *un honnête homme, Il est certes un honnête homme* 'Поль є чесною людиною. *Безумовно!*, Він є — *Безумовно!* — чесною людиною, Він є *безумовно* чесною людиною'. *Le malade a dû — Malheureusement!* — *être opéré*, *Le malade a dû malheureusement être opéré* 'Хворий мав бути — *На жаль!* — прооперований', 'Хворий, *на жаль*, мав бути, прооперований'.

⁵ До того ж, якою б не була форма речення, воно є незрозумілим без самостійної інтонації, яка може нескінченно варіюватися, але яка робить його відмінним від будь-якої іншої синтагми. Візьмемо, наприклад, сегментоване речення (AZ): *Il est parti: tant mieux!* (= *Puisqu'il est parti, je suis content*) 'Він пішов: тим краще! (= Оскільки він пішов, я задоволений!)': сегмент Z (*tant mieux* 'тим краще') може вимовлятися з різними інтонаціями, і всі вони підтверджують його статус головного речення, тому що ці інтонації були б ідентичними, якби *tant mieux* формувало б усе речення; і навпаки, сегмент A (*Il est parti* 'Він пішов') має лише висхідну інтонацію, яка була б незрозумілою, якби *il est parti* не було б залежним від *tant mieux*. Я спробував показати (*Cahiers F. de S.* 1, с. 36 і наст.)* що саме інтонація маркує речення як те, що позначає, так само як модальність його ідентифікує як позначуване.

* [Автор має на увазі працю: Bally Ch. *Intonation et syntaxe. Cahiers Ferdinand de Saussure.* 1941. N 1. — *Прим. перекл.*]

меншої активної і свідомої участі виконавця дії у самій дії («діатетичні» значення). Аспектуальне дієслово може представляти процес у його невизначеній тривалості (*être en train de, ne pas cesser de* 'бути в процесі здійснення; не припиняти' тощо), у його початковій точці (*être sur le point de* 'бути готовим, лаштуватися', *aller* [Il va pleuvoir] 'збиратися [Ось-ось піде дощ]', *commencer, se mettre à* 'починати; розпочинати, братися'), у розвитку й просуванні до якогось кінця (*continuer de* 'продовжувати'), у його завершенні (*finir de* 'закінчувати', *cesser de* 'припиняти'). За допомогою діатези утворюються дієслова, які позначають послідовні фази добровільної дії: *se préparer à* 'готуватися', *procéder à* 'приступати, братися', *essayer* 'пробувати', *tenter de* 'пробувати, намагатися', *apprendre à* 'вчитися', *s'efforcer de* 'силюватися, старатися', *s'obstiner à* 'виявляти впертість, наполегливість'; *se hâter* 'квапитися', *s'empresse de* 'поспішати'; *arriver* 'досягати успіху', *parvenir* 'удаватися, досягати', *réussir à* 'мати успіх'; стан, що слідує за актом дії (*pouvoir* [нім. können] 'могти', *savoir* [нім. vermögen] 'знати, вміти', наприклад *savoir nager* 'уміти плавати'), природно збігається з чистим і простим станом.

Діатеза іноді може домінувати над видом, як це відбувається з дієсловами, що позначають увагу або турботу: *veiller à* 'ніклуватися', *prendre garde de* 'остерігатися', *avoir soin de* 'виявляти турботу, опікуватися' тощо, сюди ж належать й антонімічні їм за значенням дієслова: *négliger* 'нехтувати, залишати без уваги', *omettre* 'упускати, пропускати', *oublier de* 'забувати про'. Деякі з цих дієслів уживаються тільки в конструкції з *que*: наприклад *veiller à ce que* 'ніклуватися, пильнувати'; це пояснюється тим, що добровільна дія дуже близька до акту волі, скерованого на себе.

Інфінітив, залежний від цих дієслів, може, як і у випадку з модальними дієсловами, трансформуватися в абстрактні субстантиви (пор. *commencer à travailler* 'починати працювати' і *commencer le travail* 'починати працю'); такий додаток може бути також простим апелятивом, якщо дієслово, що мало б бути в інфінітиві, є повністю імпліцитним (див. вище, с. 8. [Мовознавство : 69-70]); отже, *commencer un roman* 'починати роман' може означати, залежно від ситуації, або *commencer à lire* 'починати читати', або *à écrire un roman* 'писати роман'; так само *J'ai oublié mes clés* 'Я забув свої ключі' = *J'ai oublié de les prendre* 'Я забув їх узяти' тощо.

Аспектуальні й діатетичні дієслова зазвичай експлікують прислівники (не модальні!) простого речення, яке їм відповідає: прислівники, які й самі теж по-своєму передають аспектуальність або діатетичність: *ne pas cesser de travailler* 'не переставати працювати' — це *travailler toujours* 'працювати завжди', *finir de travailler* = *ne plus travailler* 'закінчити працювати' = більше не працювати, *finir par entrer* = *entrer enfin* 'закінчити тим, що увійти' = нарешті увійти та ін.

Аспектуальне значення цих дієслів виявляється також при зіставленні з відповідними дієсловами інших мов, які відтворюють видові ознаки внутрішніми засобами, що є в самому дієслові, наприклад, префіксами, як у германських, слов'янських, фіно-угорських мовах, порівняймо *commencer à couper* (*entamer*) 'починати різати (надрізати)' і нім. *anschneiden* 'надрізати', *finir de boire* 'закінчити пити' і *austrinken* 'винити, допити', *réussir à tirer* (un lièvre) 'вдало вистрелити (в зайця)' і *erschiessen* 'підстрелити' тощо.

* * *

Ми закінчимо одним важливим зауваженням, що виходить за межі нашого дослідження: експлікація способу й експлікація виду є лише двома основними складниками загального явища — *предикативної експлікації* члена речення; цей процес полягає в трансформації певного елемента речення чи його суплетивного відповідника в *предикат* головного речення, який має додатком інші елементи простого речення. Це вже є предметом для нового пошуку, а декілька наступних прикладів лише підтримують висловлене твердження: *Paul arrivera bientôt* : il ne tardera pas à arriver 'Поль скоро прийде : він не забариться прийти'; Il n'est

pas encore rentré : il tarde à rentrer 'Він ще не повернувся : він затримується з поверненням (букв. повертатися)'; *Cet élève seul a résolu ce problème, il l'a résolu le premier : Il a été seul, le premier* à le résoudre 'Цей учень єдиний розв'язав цю задачу, він її розв'язав найпершим : Він був єдиним, найпершим, хто її розв'язав (букв. її розв'язати)'; *Paul* (accent d'insistance!) *est le coupable : C'est Paul qui est le coupable* 'Поль (емфатичний наголос!) винний : Саме Поль винний'; *Le train arrive : Voilà le train qui arrive* 'Поїзд прибуває : Ось поїзд, що прибуває'; *Paul m'a chipé ma plume : (en lang. pop.) Il y a Paul qui m'a chipé ma plume* 'Поль потягнув у мене мою ручку : (розм.) То Поль, хто потягнув у мене мою ручку'. Додамо один крайній випадок: коли все речення є експлікованим; пор. *Le train arrive* 'Поїзд прибуває' і *Voilà que le train arrive* 'Ось і поїзд прибуває'.

Цікаво відзначити, що схоласти середньовіччя вже знали механізм предикативної експлікації; як це показав М. Й. Ломан (*Sprachkunde*, Berlin, Langenscheidt, 1942, Nr. 1, p. 2.)*, предикативну експлікацію вони позначали терміном *actus signatus* 'дія позначена', який протиставлявся терміну *actus exercitus* 'дія вчинена': отже, на їхню думку, *actus exercitus* має місце у *non* латинського *non venit* 'не приходить', і *actus signatus* — у *nego* латинського виразу *nego eum venire* 'я кажу, що він не приходить (заперечую, що він приходить)'.

* * *

Якщо викладене тут матиме певне фактичне підґрунтя, воно, незважаючи на неминучі лакуни, можливо, покаже, що в граматиці функціональні заміни, породжені пам'яттю, є такими ж важливими, як і синтагми, які розгортаються в мовленні, і що завдяки комплексному вивченню цих двох чинників система мови не залишалася б постулатом, а стала реальністю.

Женева, жовтень 1942 р.

Переклад і впорядкування
Л. В. Аніщенко й В. М. Бріцина

* [Йдеться про статтю: J. Lohmann. Gibt es «primitive» Shprachen? *Sprachkunde*. Berlin, Langenscheidt. 1942. N 1, P. 1–3. — Прим. перекл.].

Дата надходження до редакції — 26.04.2021

Дата затвердження редакцією — 07.05.2021